

פרנס על הציבור

מים ראשונים: המילה פרנס נכנסה לשפה העברית משפות זרות: ארמית, יוונית או לטינית, ראו [הסבר בויקימילון](#). וממנה נגזרו: פרנסה, לפרנס וכו' ואף כינוי לבורא עולם.¹ אבל אנחנו נבקש להתמקד בהיבט הציבורי, בתפקיד פרנס על הציבור והיחס אליו במקורות. האם חז"ל ראו בו דבר חיובי, שלילי, או פשוט הכרח בל יגונה. מישהו הרי צריך להתמנות על הציבור ולהתעסק בצרכי הכלל.² כבר נגענו מעט בנושא זה בדברינו [העיסוק בצרכי ציבור](#) וכאן נתמקד בדמות הפרנס. ואם חזרנו וכפלנו מקורות – לוא יהי כן.

ספרי דברים שזו פרשת וזאת הברכה – פרנסי ישראל

ומשה בן מאה ועשרים שנה - זה אחד מארבעה שמתו בן מאה ועשרים שנה ואלו הם: משה והלל הזקן ורבן יוחנן בן זכאי ורבי עקיבה. משה היה במצרים ארבעים שנה ובמדן ארבעים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה. הלל הזקן עלה מבבל בן ארבעים שנה ושימש חכמים ארבעים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה. רבן יוחנן בן זכאי עסק בפרגמטיא ארבעים שנה ושימש חכמים ארבעים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה. רבי עקיבה למד תורה בן ארבעים שנה ושימש את החכמים ארבעים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה.³

בראשית רבה עד א פרשת ויצא – בין דוד יעקב

כאן אתה אומר: "ואהיה עימד", ולהלן: "ואהיה עימד בכל אשר הלכת" (שמואל ב ז ט); אלא, דוד על ידי שמפרנס את ישראל, הוא אומר לו: "ואהיה עימד בכל אשר הלכת" (שמואל ב ז ט, דברי הימים א יז ח), יעקב על ידי שמפרנס את ביתו, הוא אומר: "שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עימד" (בראשית לא ג).⁴

שכל טוב (בובר) בראשית פרשת ויחי פרק מט פסוק כח – מיעקב למשה

"וזאת אשר דבר להם אביהם". מה טענה אחרת דבר להם זולתי הברכות? אלא כך דיבר להם: הריני בְּרַכְתִּי אתכם, אבל אין הברכות מגיעות לכם עד שיעמוד לכם פרנס שמחבב אתכם כמוני ויחתום בברכותיו ויתחיל לומר "וזאת" ממקום שפסקתי, ויהיו ברכותיו לכם מעין ברכותי.⁵

מסכת ברכות דף לב עמוד א – משה כדגם לפרנס טוב

"ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול וגוי" – אמר רבי אבהו: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומר! מלמד שתפסו משה להקב"ה כאדם שהוא תופס את חבירו בבגדו, ואמר לפניו: ריבוננו של עולם,

¹ ראו גמרא חגיגה ג ע"ב: "אל אחד נתנו, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא". ובברכת הזון: "ומפרנס אותנו וכו'".

² היינו להתעסק בפרנסת הציבור. פרנס הוא מי שדואג בין השאר לפרנסת הכלל ובפרט העניים וחסרי הכל.

³ אלה הפרנסים הגדולים של עם ישראל שהתפנו לעסוק בהנהגת עם ישראל בשליש האחרון לחייהם, לאחר שבשני השלישים הקודמים עסקו בתורה או בדרך ארץ, ואולי בזכות ייעוד אחרון זה זכו לאריכות ימים. אליהם יש להוסיף אישים נוספים, ראו סדר עולם רבה פרק יב: "יהושע פרנס את ישראל עשרים ושמונה שנה", "עלי פרנס את ישראל ארבעים שנה" (שם פרק יג), ואלישע פרנס את עם ישראל "יותר מששים שנה" (שם פרק יט). האם אנו מכירים עוד אישים שפרנסו את ישראל? ומה זה אומר על דמות המנהיג / הפרנס הראוי? האם אין מדרש זה מציב רף גבוה למדי לדמות הפרנס הראוי?

⁴ דרשה זו עושה את ההבחנה הברורה בין פרנס ליחידים ולמשפחה ובין פרנס ברמה הלאומית וכלל החברה. ונזכור שדוד איננו הראשון וכבר קדמו לו השופטים, שמואל הנביא והמלך שאול. ודווקא בהבחנה [בין שאול לדוד](#) (נושא עליו הרחבנו בפרשת במדבר), אמרו חז"ל בגמרא יומא כב ע"ב, ברמז ברור לדוד: "אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול - מפני שלא היה בו שום דופי. דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, שאם תזוח דעתו עליו - אומרין לו: חזור לאחוריק". האם כעת הורדנו את הרף? כך או כך, דרשה זו מטרתה לומר שהאבות עם כל גדולתם, לא ניהלו עם שלם (וחבל). ומי הוא שבאמת היה הראשון לפרנס עם שלם, מי שהוזהר מראש: "[בני סרבנים הם](#), רגזנים הם, טרחנים הם" (דברינו בפרשת שמות), עד שבא אל הקב"ה בטענה: "וכי דברים הללו יכולים ליעשות? איני יכול לעמוד בכל האוכלוסין הללו: כמה חיות יש בהם, כמה מעוברות יש בהם, כמה מניקות יש בהן, כמה קליות ואגוזים התקנת לתינוקות שבהם וכו' " (ילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקפב, בדברינו [היד ה' תקצב](#) בפרשת בהעלותך) - משה כמוכן. אז נתעכב עוד קצת על משה ועל הקשר הישיר שלו עם יעקב.

⁵ דרשה זו כאילו משוחחת (מתעמתת) עם הדרשה הקודמת. היא מניחה את דוד לרגע בצד ויוצרת קשר ישיר בין יעקב שסוף סוף הוא שייסד את בית ישראל (בית יעקב, בני ישראל הם שמות העם) ומעביר ישירות את מפתח הברכות לפרנס הבא "שמחבב אתכם כמוני", וימשיך בברכתו לבני ישראל באחרית ימיו את ברכת יעקב באחרית ימיו. דרשה מלאה חיבה ואהבה זו, מחזקת את מעמדו של משה כפרנס הלאומי עממי הראשון, אך אפשר שיש כאן התעלמות (מן הסתם לא מכוונת) לדמותו של יוסף שהציל את בית יעקב וגרם לפריחתם במצרים ולדמותם של מנהיגים שהיו עם עם ישראל בשעבוד מצרים כאהרון ושוטרי בני ישראל (ראו דברינו בפרשת שמות). באותן שנים קשות היה משה בבית פרעה ובבית יתרו ולא טעם את טעם השעבוד (רק ראה בעיניו, ראו דברינו [ויצא אל אחיו וירא בסבלותם](#) בפרשת שמות).

אין אני מניחך עד שתמחול ותסלח להם.⁶ "ואעשה אותך לגוי גדול וגוי" – אמר רבי אלעזר: אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, ומה כיסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כיסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה! ולא עוד אלא שיש בי בושתי פנים מאבותי. עכשיו יאמרו: ראו פרנס שהעמיד עליהם, בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים.⁷

מסכת ברכות דף נה עמוד א - נמלכים בציבור, בצלאל כדוגמא

אמר רבי יוחנן: שלושה דברים מכריז עליהם הקב"ה בעצמו, ואלו הן: רעב, ושובע, ופרנס טוב. ... פרנס טוב – דכתיב: "וידבר ה' אל משה לאמר ראה קראתי בשם בצלאל וגוי" (שמות לא א-ב).⁸ אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור, שנאמר: "ראו קרא ה' בשם בצלאל" (שמות לה ל).⁹ אמר לו הקב"ה למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: ריבונו של עולם, אם לפניך הגון – לפני לא כל שכן! אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקב"ה ולפניך הוא הגון – לפנינו לא כל שכן?¹⁰

מסכת קידושין דף פב עמוד א – לא כל אחד ראוי ושמירה על דיסטנס

... הצורפים והסריקים והנקורות והרוקלין והגדדיים והספרים והפוסקים והגרע והבלן והבורסקי; אין מעמידים מהם לא מלך ולא כהן גדול. מאי טעמא? לא משום דפסילי, אלא משום דזיל אומנותיהו.¹¹

מסכת ראש השנה דף כה עמוד ב – השופט שבימיך

ואומר: "משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו" (תהלים צט ו) – שקל הכתוב שלושה קלי עולם כשלושה חמורי עולם. לומר לך: ירובעל בדורו¹² – כמשה בדורו, פֶּדָן בדורו¹³ – כאהרן בדורו, יפתח בדורו – כשמואל בדורו. ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס על הצבור – הרי הוא כאביר שבאבירים. ואומר: "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם" (דברים יז ט). וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל הדיין שלא היה

⁶ ראו בשמות רבה מב ט דרשה אחרת על "הניחה לי" שמדגישה את משה כפדגוג טוב שמבין גם מה רומזים לו: "וכי משה היה תופש בהקב"ה שהוא אומר: הניחה לי? אלא למה הדבר דומה? למלך שכעס על בנו והכניסו לקיטון ומתחיל לבקש להכותו. והיה המלך מצעק מן הקיטון: הניחה לי שאכנו. והיה פדגוג עומד בחוץ. אמר הפדגוג: המלך ובנו לפניו בקיטון, למי הוא אומר: הניחה לי? אלא מפני שהמלך מבקש שאלך ואפייסנו על בנו ... מיד התחיל לבקש עליהם רחמים וכו'". ראו דרשה זו במלואה במקור ובדברינו [משל הפדגוג](#) בפרשת כי תשא. נראה שרצוי שפרנס טוב יהיה גם פדגוג טוב, או לפחות קשוב לציבור.

⁷ מדרש זה ממחיש את דמותו של משה הן ביחסו המכבד לאבות האומה שהוא ממשיכם (בפרט יעקב בדרשה הקודמת) והן כמנהיג העומד בפרץ ומוכן להתעמת כביכול עם הקב"ה בעת שהדברים נוגעים לעם שקיבל להנהיג ולפרנס – ובכך מקדים את דוד לעיל. ראו המדרשים על משה העומד בפרץ ונלחם כביכול עם הקב"ה בדברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) ("הוצל לא הצלת את עמך"), [היד ה' תקצר, הטיחו דברים כלפי מעלה](#) ומן הסתם יש עוד. אך יחד עם תכונת הפדגוג בדרשה שבהערה הקודמת, האם הצבת משה כדגם אינה מעלה את הרף גבוה מדי? מה יעשו "הדורות הללו" שאין להם דמות ענק כמשה?

⁸ ובמדרש אגדה (בובר) שמות לא ב פרשת כי תשא: "ראה קראתי וגו'. מכאן אמרו רבותינו ז"ל: אין ממנין פרנס על הציבור אלא אם כן הכריזו עליו לפני מלך המלכים מן השמים".

⁹ פשט הפסוק, כך נראה במפרשים, הוא שמשה מצביע על בצלאל ומשבח אותו לפני העם כאדם ואומן ראוי והגון – מי שהקב"ה כבר בחר בו, הכריז עליו וקרא בשמו. אבל בדרשה זו, "ראו" הוא במשמעות של התייעצות עם העם: האם בצלאל נראה לכם? ועדיין זה לא כל הסיפור.

¹⁰ הסיפור המלא הוא שהקב"ה נמלך תחילה במשה, וגם אחרי שמשה בצניעותו עונה לו: מה שהגון עליך בוודאי שגם הגון עלי, הקב"ה מורה לו לשאול את העם. ומכאן אגב המנהג שהמקדש או העולה לתורה וכדומה אומר: ברשותכם, והקהל עונה: ברשות שמים, ראו בדברינו [בצלאל – בצל אל](#) בפרשת ויקהל, שם הרחבנו בדרשה זו ואחיותיה. ראו גם [ברשות שמים](#) בדפים הקצרים. החשוב לעניינינו כאן הוא הצורך להימלך בציבור. וממילא, ההכרזה של הקב"ה איננה קביעה או הוראה משמים, אלא אדרבא, ההיענות משמים לרצון הציבור. הקב"ה הוא כביכול הכרוז של הציבור. אל תקרי: "אין ממנין פרנס על הציבור אלא אם כן הכריזו עליו מלמעלה", אלא: "אין מכריזים על הפרנס מלמעלה, אלא אם כן מינוהו הציבור עליהם מלמטה". ואפשר כמובן גם לומר שבדיעבד מתברר שהציבור כיוון לדעת העליונה. ובאשר למשה, אפשר שיש כאן תזכורת אישית כפולה הן באשר להמשך מנהיגותו והן באשר לאופן שבו צפוי להתמנות יורשו בהנהגה. ועוד נחזור למשה בהמשך הדף.

¹¹ ובמסכת דרך ארץ פרק רבי שמעון הלכה ג: "הוא היה אומר הגרע, והבורסקי, והבנאי, אין מעמידין מהם פרנס על הצבור, ואין מעמידין מהם אפרורפא". ראו אמנם דברינו [מפי כובסים ואורגים](#) שם דרשנו בשבח הכובסים שבמקרים מסוימים העירו לחכמים והעמידו אותם על הגרסה וההלכה הנכונים. אבל כאן מדובר במינוי לשררה ותפקיד ציבורי שיש לו מעין דין מלך – לא פגם באישיות שלו. החשש הוא שהקהל יזלזל ולא יקבל אותו. וזה קשור לנמלכים בציבור במדרש הקודם. נראה שדין זה קשור לצורך שתהיה לפרנס סמכותיות בדומה לדין מלך וכל נושא משרה ציבורית (בירושלמי פאה להלן ר' חגי שהיה מטעין את הפרנסים עם ספר תורה, בדומה לתורה שליד המלך). ראו בגמרא קידושין ע ע"א: "כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור – אסור בעשיית מלאכה בפני שלושה". וברמב"ם הלכות מלכים פרק א הלכה ו: "ואין מעמידין מלך ולא כהן גדול, לא קצב, ולא ספר, ולא בלן, ולא בורסקי, לא מפני שהן פסולין אלא הואיל ואומנותן נקלה העם מזולזלין בהן לעולם, ומשיעשה במלאכה מאלו יום אחד נפסל". אבל במקור הבא, נראה גישה קצת אחרת.

¹² הוא גדעון.

¹³ הוא שמשון.

בימיו? הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיו, ואומר: "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה" (קהלת ז ט).¹⁴

מסכת שבת דף קיד עמוד א - פרנס צריך להיות תלמיד חכם

ואמר רבי יוחנן: איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הציבור - זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר, ואפילו במסכת כלה.¹⁵ ... ואמר רבי יוחנן: איזהו תלמיד חכם - כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומר. למאי נפקא מינה - למנוייה פרנס על הציבור. אי בחדא מסכתא - באתריה, אי בכליה תנויה - בריש מתיבתא.¹⁶

מסכת תענית דף י עמודים א-ב - יחיד הוא ראוי לפרנס

משנה: הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים - התחילו היחידים מתענין שלש תעניות ...
גמרא: תנו רבנן: אל יאמר אדם תלמיד אני, איני ראוי להיות יחיד, אלא: כל תלמידי חכמים יחידים. אי זהו יחיד ואיזהו תלמיד? יחיד - כל שראוי למנותו פרנס על הציבור, תלמיד - כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואומר, ואפילו במסכת דכלה. תנו רבנן: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד - עושה, תלמיד - עושה, דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר: עושה, וזכור לטוב. לפי שאין שבח הוא לו, אלא צער הוא לו.¹⁷

שמות רבה פרשה כז ט - הכנסת עצמך לזירה

"וישמע יתרו" - זהו שכתוב: "בני אם ערבת לרעך, תקעת לזר כפך... נלכדת באמרי פיך..." (משלי ו א-ג) - אמר רבי נחמיה: נאמרה על החברים.¹⁸ כל הימים שאדם חבר לא איכפת לו בצבור ואינו נענש עליו. נתמנה אדם בראש ונטל טלית,¹⁹ לא יאמר: לטובתי אני נזקק, לא איכפת לי בצבור. אלא כל טורח הצבור עליו. אם ראה אדם מעביר בְּיָא על חברו,²⁰ או עובר עבירה ולא ממחה בידו, הוא נענש עליו. ורוח הקדש צווחת: "בני אם ערבת

¹⁴ נראה שמקור דרשה זו הוא בתוספתא ראש השנה פרק א הלכה יח וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [השופט אשר יהיה בימים ההם](#) בפרשת שופטים. כל דור והמנהיגים שלו ומרגע שהפרנס מתמנה הרי הוא "אביר שבאבירים". ויש לשים לב שהפרנס כאן הוא גם מערכת המשפט ולא רק פרנס במובן של מי שמנהיג את הקהילה. האם מתן תוקף זה לפרנס קשור (מותנה?) בדרשות (דרישות) הקודמות שלא יהיה בעל מקצוע ירוד ושנמלכו בציבור, או שמא משעה שהתמנה - התמנה והציבור הוא שצריך ליישר קו? כך או כך, ראו הנוסח קהלת רבה א ד: "ר' אבא בר כהנא ואמרי לה בשם ר' אדא בר חונאי: יהיה בעיניך דור שבא, כדור שהלך. שלא תאמר: אילו היה ר' עקיבא קיים, הייתי קורא לפניו; אילו היו ר' זירא ור' יוחנן קיימין, הייתי שונה לפניהם. אלא, דור שבא בימין וחכם שבימין, כדור שהלך וחכמים הראשונים שהיו לפניך ... אמר ר' שמעון בין לקיש: אין לך לשמוע אלא שופט שבדורך". ובמדרש הגדול דברים יז ט: " ... מכאן אמרו שכל שלשה רועי בקר שיעמדו בית דין על ישראל הרי הן כבית דינו שלמשה".

¹⁵ שאינה שגורה בפי כל. ראו רש"י: "דלא רגילי בה אינשי וזה נתן לבו וגרסה", הינו מדובר בתלמיד חכם מהשורה הראשונה. האם אלה יסכימו לכהן כפרנסים, האם זה מהלך נכון? אך יש שמפרשים שמסכת כלה היא מסכת שלומדים אותה בירחי כלה לציבור הרחב בתקופה שלפני המועדים ולפיכך הכל בקיאים בה, וזו משמעות המילה "אפילו" - אפילו מי שבקי רק במסכת כלה. ראו בפרושי הגמרות כלאן בתענית, בשבת קיד ע"א ובקידושין מט ע"ב וגעוונים שטיינזלץ על הדף בתענית.

¹⁶ אם הוא בקי במסכת אחת, הוא ראוי להיות פרנס במקומו. ואם גם ממסכת למסכת (פירוש שטיינזלץ: "בכל לימודו") - ימונה לראש הישיבה. נראה שר' יוחנן השני מגדיר יותר במדויק איזה ידע בתורה צריך לאיזה סוג של פרנס (וראש ישיבה!), אבל בשורה התחתונה, מקור זה קובע ידע ולמדנות כנאי לתפקיד פרנס. ראו גם בגמרא הוריות יג ע"ב את סדר הכיבודים בבית המדרש שהנהיג רבן שמעון בן גמליאל (שעורר מחלוקת גדולה עם ר' מאיר ור' נתן): "כשהנשיא נכנס, כל העם עומדים, ואין יושבים עד שאומר להם: שבו; כשאב בית דין נכנס, עושים לו שורה אחת מכאן ושורה אחת מכאן עד שישב במקומו; כשחכם נכנס אחד עומד ואחד יושב וכו'", ושם יש גם מדרג של "בני תלמידי חכמים" שאבותיהם ממונים כפרנסים, כיצד הם יושבים בבית המדרש. משמע גם ממקור זה שיתלמידי חכמים כפרנסים ואף עסקן בכך. אבל האם תלמידי חכמים מוכנים לעזוב את בית המדרש (את "מגדל השן") ולצאת לעסוק בצרכי ציבור? האם הם מוכנים "ללכלך את הידיים" וכמאמר דוד המלך בגמרא ברכות ד ע"א לעסוק "בשפיר ושליא"? ואפשר גם לשאול ההפך, האם תלמידי חכמים מתאימים לעסוק בצרכי ציבור? האם יש להם את הידע והניסיון הדרושים לשם כך? התשובה היא: יש ויש, הכל תלוי באישיותו של הפרנס ורצון הציבור לקבלו עליהם.

¹⁷ לנושא זה הקדשנו את הדף [יחידים](#) בדפים המיוחדים וכאן נביא את סיכום הדברים בתמצית. יחידים הם תלמידי חכמים במעלה מיוחדת ולפיכך הם שמתענים תחילה בעת עצירת גשמים ואין בזה משום יוהרה או "נטילת השם". כולם מכירים בהם שהם אנשים ראויים, ומה גם שמדובר כאן בצער התענית. לעניינינו, יחיד הוא מי שראוי למנותו כפרנס על הציבור, ובכך משלים מקור זה את המקור לעיל בגמרא שבת. אבל מהמקבילה בירושלמי תענית א ד ובתוספתא תענית א ז (מובאים בדף [יחידים](#)), עולה שמרגע שאדם מתמנה כפרנס על הציבור ובתנאי שהוא אמין ונאמן (ראו דברינו [באמונה הם עושים](#) בפרשת פקודי), הוא ראוי להתפלל על הגשם. נראה שהמטוטלת ממשכה לנוע בין מספר קטבים: דרישות גבוהות לכתחילה לתפקיד הפרנס, תנאי מינימום - מי אינם ראויים, התייעצות עם הציבור ו"אין לך אלא שופט שבימין". ולהלן נראה תנודות נוספות של מטוטלת הפרנס.

¹⁸ חבר הוא מי שמקפיד ומדקדק במצוות כמו דיני טומאה וטהרה ומצוות התלויות בארץ, "אינו הולך לבית הקברות ואינו מגדל בהמה דקה ... ואוכל חולין בטהרה" (אבות דר' נתן נוסח א פרק מא). לעניינינו כאן, הכוונה לתלמיד חכם שיושב ועוסק בתורה ואינו נושא באחריות ציבורית. ראו בבא בתרא עה ע"א: "אין חברים אלא תלמידי חכמים".

¹⁹ גלימה מיוחדת (טוגה) המסמלת בעל משרה.

²⁰ עושה עוול או חמס.

לרעך" - אתה ערב עליו. "תקעת לזר כפיך" - אמר לו הקב"ה: אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכניס עצמו לזירה או נצוח או נוצח. אמר לו הקב"ה: אני ואתה עומדים בזירה, או ניצחת או ניצחתי.²¹

מסכת פסחים דף קיב עמוד א – צוואת רבי עקיבא

תנו רבנן: שבעה דברים צוה רבי עקיבא את רבי יהושע בנו: בני, אל תשב בגובהה של עיר ותשנה, ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים וכו'.²²

ספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שו – מתגלה לציבור

מה מטר זה אי אתה רואה לו עד שבא וכן הוא אומר: "וַיְהִי עַד כֹּה וְעַד כֹּה וְהַשְּׁמַיִם הִתְקַדְּרוּ עִבְיִים" (מלכים א יח מה).²³ כך תלמיד חכמים: אין אתה יודע מה הוא - עד שישנה מדרש הלכות והגדות, או עד שיתמנה פרנס על הציבור.²⁴

ירושלמי מסכת פאה ח הלכה ו (ז) – מנוי פרנסים גבאי צדקה

רבי חלבו בשם רבי בא בר זבדא: אין מעמידים פרנסים פחות משלושה. אני רואה: דיני ממונות בשלושה – דיני נפשות לא כל שכן...²⁵ רבי יוסי בשם רבי יוחנן: אין מעמידים שני אחים פרנסים.²⁶ רבי יוסי העביר אחד משני אחים, בא ואמר לפניו: לא נמצא לאיש פלוני דבר עבירה, אלא שאין מעמידים שני אחים פרנסים. רבי יוסי נכנס לכפרה²⁸ ביקש להעמיד להם פרנסים ולא קבלו עליהם.²⁹ נכנס ואמר לפניו:

²¹ חכמים היו מודעים למחיר של יציאה מאוהלה של תורה לעיסוק בצרכי הציבור. ראו למשל קהלת רבה פרשה ז על הפסוק: "כי העושק יהולל חכם" ... "אמר ר' יהושע בן לוי: פ' הלכות למדתי מיהודה בן פדיה בחרישת הקבר, וע"י שהייתי עסוק בצרכי רבים שכחתיים" (ושם אגב יש הגדרה מי הוא תלמיד חכם: "כל שהוא מבטל עסקיו מפני משנתו"). ראו גם בגמרא בבא מציעא פה ע"א שר' זירא ישב בתענית על מנת שר' אלעזר יאריך ימים ולא יפלו עליו עסקי הציבור". ראו עוד על שני תלמידי חכמים, רבי אלעזר חסמא ורבי יוחנן בן גודגדא, שרבן גמליאל ביקש למנות אותם לתפקיד ציבורי (כדי לתת להם פרנסה, בעקבות בקשה של ר' יהושע) והתרה בהם: "כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם" (מסכת הוריות י ע"א) – מובא בדברינו [שררה](#) בפרשת קרח וכן [שררה על הציבור](#) בפרשת שמיני. ועוד דוגמאות רבות בדברינו [העיסוק בצרכי ציבור](#). אך כאן, מי שמתמנה לפרנס על הציבור מצוי לא רק בעימות מתמיד עם הציבור, אלא כביכול עם הקב"ה!! ומכאן החשש הגדול של תלמידי חכמים (חברים, יחידים) הספונים באוהלה של תורה, ליטול על עצמם משרות ציבוריות. וכבר הרחבנו לדון בדרשה זה בדברינו [אני ואתה עומדים בזירה – או ניצחת או ניצחתי](#) – שם קשרנו את הדרשה למשה הפרנס הראשון בו פתחנו. תחילתו באזהרה של הקב"ה, עפ"י המדרש: "בני סרבנים הן רגזינן הן טרחנין הן, על מנת כן תהיו מקבלין עליכם שיהיו מקללין אתכם שיהיו מסקלין אתכם באבנים" (שמות רבה ז ג פרשת וארא), וסופו שהוא מתעמת עם הקב"ה וזועק "ומאז באתי אל פְרְעָה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הֲרַע לְעַם הַזֶּה וְהִצַּלְתָּ לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמְּךָ" (שמות ה כג). ראו דברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשת שמות.

²² מפרש רש"י במקום: "ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים - דטרוד בגרסיה ולא במילי דציבורא". הרי שגם אם תלמידי חכמים ירצו לעסוק בצרכי הציבור ולהתמנות כפרנסים, יש לחשוש שמא לא ימלאו תפקידם כראוי. כי באמת, איזו הכשרה יש להם? אם רב פדיה חושש כל העת על ההלכות ששכח עקב עיסוקו בצרכי הציבור (ראו בהערה הקודמת) ואם ר' זירא חושש כל כך על תורתו, ואם פרנס נכנס כביכול לעימות עם הקב"ה, אולי באמת עדיף שתלמידי החכמים ישאירו את נושא הנהגת הקהילה והעיר (ובימינו המדינה) לאנשים שזו התמחותם. אבל אחריות בית הדין והאליטה הלמדנית איננה נעלמת. ראו בראש מסכת שקלים מה עושים חברי בית הדין בחמישה עשר באדר אחרי שקראו את הגמילה: "מתקנים את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוואות המים ועושים כל צרכי הרבים וכו'" – מובא בדברינו [אחד באדר](#). וכך גם בחול המועד – מועד קטן פרק א משנה ב, מובא בדברינו [צרכי הרבים](#) בשיר השירים. נראה שעדיין המטוטלת נעה לכיוונים שונים. מחד גיסא, חזרנו להצעה שהכל תלוי באישיות הפרנס, בסוג התפקיד: ראש עיר, גבאי צדקה וכו', ורצון הציבור; ומאידך גיסא, אפשר שיש כאן חלוקת תפקידים: את הפרנסות וההנהגה המעשית של הקהילה, יעשו 'מומחים' לדבר, אך עדיין לבית הדין ולתלמידי החכמים יש אחריות מעליהם.

²³ בגשם שירד לאחר מעשה אליהו בהר הכרמל ([הפטרות פרשת כי תשא](#)). למה נקט הדרשן דווקא פסוק זה. אולי יש קשר לפסוק הקודם שם: "וַיְהִי בְּשִׁבְעֵית וַיֵּאמֶר הִנֵּה עָב קָטָנָה כִּכְף אִישׁ עֲלֵה מִיָּם". הענן הקטן ככף איש הפך באחת לשמים שופעים גשם.

²⁴ מטוטלת העיסוק בפרנסות הציבור מול העיסוק בתורה נעה שוב ושוב ומן הסתם לא מיצינו אותה. אדם יושב ספון באוהלה של תורה ואין אורו מאיר אלא לעצמו ולחבריו הקרובים. יש עניין בהתגלות והחשיפה לציבור – ראו המשל בראשית רבה לט ב על צלוחית של אפופלסימון שלא היה ריחה נודף ולא נהנו ממנה בני אדם, בהקשר עם האמירה לאברהם: "לך לך מארצך". ברגע שאדם עומד ודורש בציבור או שהוא מתמנה כפרנס, מתגלה אופיו האמיתי (לטוב או למוטב). גם אם לכתחילה צריך להימלך בציבור, למצוא אדם ראוי, וגם אם בדיעבד יש לקבל אותו כ"שופט שבימך", דמותו האמיתית של הפרנס ושל תלמיד חכם מתגלים ברגע שהוא נחשף לציבור. ראו הסיפור על ר' אלעזר חסמא בשיר השירים רבה ז.

²⁵ ראו בגמרא שם הצעה שאם צדקה היא דיני נפשות, אז אולי צריך בית דין של עשרים ושלושה! התשובה: עד שיתאספו כל עשרים ושלושה הדיינים (הפרנסים), העני ימות ברעב. מכאן אולי מקור למילתא דבדיחותא מדוע אין ברכה על מצוות צדקה. ואגב, מה לצדקה ולמסכת פאה? התשובה: מתנות עניים. הלכות צדקה מעוגנות במשנה ובתוספתא בסדר זרעים ומשם גם לרמב"ם שקבע את הלכות צדקה (כולל פדיון שבויים) בסדר זרעים תחת הלכות מתנות עניים!

²⁶ מכאן ואילך נתרגם את הירושלמי בעזרת פירוש שטיינזלץ (המסכת היחידה שהשלים מהירושלמי) ותלמודה של ארץ ישראל.

²⁷ לפני בני העיר, מדוע העביר אחד משני האחים מתפקידו כפרנס.

²⁸ כפר אחד ויש אומרים שהוא פרבר של טבריה.

²⁹ האנשים שהציע כפרנסים לא הסכימו לכהן בתפקיד זה.

בן בבי על הפקיע³⁰ - ומה אם זה שנתמנה על הפתילה זכה להימנות עם גדולי הדור, אתם שאתם נתמנן על חיי נפשות לא כל שכן!³¹ רבי חגיגי כאשר היה מעמיד פרנסים, היה מטעין להם תורה, לומר שכל שררה שניתנה בתורה ניתנה: "בִּי מְלָכִים וְיָמָּה... בִּי שְׁרָיִם וְשְׁרָיִם" [משלי ח טו טז].³² רבי חייא בר בא מקיים ארכונוי.³³ רבי אלעזר היה פרנס. פעם אחת ירד לביתו, אמר להם: מה עשיתם?³⁴ אמרו לו: באה סיעה אחת (של עניים) ואכלו ושתו והתפללו עליך. אמר להם: אין (כאן) שכר טוב. חזר לביתו פעם שנייה (פעם אחרת) אמר להם: מה עשיתם? אמרו לו: באה סיעה אחת (של עניים) ואכלו ושתו וביזו אותך. אמר להם: כעת יש שכר טוב.³⁵ רבי עקיבא רצו למנותו פרנס. אמר להם: אמלך בביתי. הלכו אחריו שמעו קולו שאמר: על מנת שיקלו בכבודי, על מנת שיבזו אותי.³⁶

ויקרא רבה כה א פרשת קדושים – פרנס כתיקון לעבירה

רב הונא אמר: אם נכשל אדם בעבירה נתחייב בה מיתה בידי שמים, מה יעשה ויחיה? אם היה למוד לקרות דף אחד - קורא שני דפים, ואם היה למוד לשנות פרק אחד - יִשְׁנֶה שנים. ואם אינו למוד לקרות ולשנות, מה יעשה ויחיה? ילך ויעשה פרנס על הציבור וגבאי של צדקה והוא חי.³⁷

תוספתא בבא קמא ז יג – הגנב שזוכה ומזכה את הרבים

משיבוע אני עליך אם לא ראית אדם שטען כלים ויצא מתוך ביתי, אמר לו: שבועה שאיני יודע מה אתה סת, על זה נאמר: "חֹלֶק עִם גֵּנֵב שׁוֹנֵא נִפְשׁוֹ אֶלֶּה יִשְׁמַע וְלֹא יִגִּיד" (משלי כט כד).³⁸ אבל המתגנב מאחר חבר והולך ושונה פרקו, אף על פי שנקרא גנב - זוכה לעצמו, שנאמר: "לֹא בְּבוֹז לְגַנֵּב כִּי יִגְנוֹב לְמַלְא נִפְשׁוֹ כִּי יִרְעֵב" (שם ו ל). סוף שמתמנה פרנס על הציבור ומזכה את הרבים וזוכה לעצמו ומשלם כל מה שבידו, שנאמר: "וְנִמְצָא יְשָׁלֵם שְׂבָעֶתַיִם וְכוּ" (שם שם לא, הפסוק הסמוך).³⁹

³⁰ ראו מסכת שקלים פרק ה משנה א: "אלו הן הממונן שהיו במקדש: יוחנן בן פינחס על החותמות ... גביני כרוז בן גבר על נעילת שערים, בן בבי על הפקיע, בן ארזה על הצלצל וכו'". הפקיע הן הפתילות למנורה שהיו עושים מבלאי בגדי הכהונה (אך ראו דעה נוספת בגמרא בבלי יומא כג ע"א).

³¹ האם השתכנעו מנימוק / דרשה זו? לא ברור.

³² להטענת התורה על הפרנסים מצאנו מספר פירושים: שהיה מלמד אותם תורה, שהיה נותן להם להחזיק ספר תורה ויש אומרים אפילו להגביה ממש. ראו פרשני הירושלמי. המשותף לכולם הוא שהיה מסמן להם שהם כפופים לציווי התורה ומכוחה הם פועלים. ראו לעיל ההשוואה עם המלך (שהיה מחזיק ספר תורה לידו כל העת).

³³ מילה ביוונית שמשמעותה דומה לפרנס – בעל תפקיד ציבורי. ר' חייא בר אבא חיזק את ידי הממונים. מינוי חד פעמי לא מספיק.

³⁴ איזה מעשה טוב של צדקה עשיתם בהעדרי?

³⁵ פרנס במקור זה הוא גבאי צדקה. לפני שנמשיך, חשוב לציין שבמקורות רבים בחז"ל פרנס איננו בהכרח מנהיג הקהילה, אלא גבאי של צדקה, אנשים שממונים על הקופה והתמחוי ממנו מתפרנסים העניים, אנשים שתכונתם העיקרית היא האמינות והנאמנות הן באיסוף הכספים למטרות צדקה והן בחלוקתם (ראו הערה 17 לעיל). וכאן, תלמידי החכמים רואים מחובתם למנות גבאי צדקה ולוודא שיש כאלה בכל מקום ולחזק את ידיהם כל העת. מה שחוזר אולי לאחריות בית הדין שראינו לעיל. ראו בירושלמי הוריות ג ד, אסתר רבה ג ג ובדברינו [כי ירחיב](#) בפרשת ראה שחכמים היו יוצאים למגבת (גיוס) כספים.

³⁶ רבי עקיבא לא מינה אחרים אלא קיבל על עצמו להיות פרנס צדקה, ונראה שאין זה סותר את אמירתו לעיל שלא לדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים. ראו בירושלמי פאה המסכת בה אנו אוהזים, פרק ד הלכה ו: "עישור שאני עתיד למוד נתון לעקיבה בן יוסף ומקומו מושכר לו. ור'ע ראוי ליטול הוא? פתר לה קודם שהעשיר. ואפילו תימר משהעשיר, תיפתר כשהיה פרנס ויד הפרנס כיד העני". פן חיינו של רבי עקיבא מעם הארץ לתלמיד חכם מהשורה הראשונה, מוכר היטב. מסתבר שיש פן נוסף בחייו של רבי עקיבא, המעבר מעני המתפרנס מהצדקה, לגבאי של צדקה, ולאיש עשיר בזכות עצמו ולפרנס גם במובן של מנהיג וראש קהל כפי שראינו במדרש ספרי בו פתחנו אשר מונה את ר' עקיבא לצד משה ואחרים – כולל הנושא של ההתבזות ("בני סרבנים הם", לעיל). ראו סיפור חייו של ר' עקיבא ורחל אשתו בגמרא נדרים נ ע"א ובדברינו [הנשים הממתינות](#).

³⁷ גם כאן מדובר בפרנס של צדקה ואין דרישה להיות בקיא במסכת כלה, אפילו לפירוש המקל. ומהעונש של "מיתה בידי שמים" ומסברה פשוטה, נראה שמדובר בעבירות שבין אדם למקום, בפרט לא בעבירות שבין אדם לחבירו שנוגעות לענייני ממון. נראה שבין השיטין מקופל כאן מוטיב עליו התעכבנו בדברינו [מעביר על מדותיו](#) וכן [התפלל עם העבריינים](#) ביום כיפור: התיקון בין אדם למקום עובר דרך התיקון בין אדם לחברו. אם עברת עבירה בפני המקום – עבירה שעונשה מיתה בידי שמים, לך תעסוק בשיפור ותיקון היחסים בין אדם לחברו! לא (רק) ברמה האישית, אלא גם ובפרט באותה קבוצה פחות ידועה של מצוות שבין אדם לחברה בכללותה. ובאשר לשתי ההצעות של רב הונא, נראה שאולי ניתן לחבר את שתיהן: הגברת העיסוק בתורה (למי שיכול) לצד גמילות חסדים. גם מי שיודע לשנות פרק אחד, ילמד מרבי עקיבא ויעסוק גם במעשי צדקה וחסד. ראו בגמרא עבודה זרה יז ע"ב, על רבי אלעזר בן פרטא ורבי חנינא בן תרדיון.

³⁸ זה הדין של שבעת העדות, ראו דברינו [הוא עד או ראה או ידע](#) בפרשת ויקרא. המסרב להעיד לחברו שגנבו ממנו, נעשה שותף לגנב. אבל יש גנב חיובי.

³⁹ בראש הדף ראינו מי שאינם ראויים להתמנות פרנסים על הציבור, ולעיל גם ראינו שתפקיד הפרנס יכול לשמש תיקון לעבירה (בין אדם למקום), וכאן הפרנס הוא תיקון לגנב ש"גונב" דברי תורה. לכאורה גם כאן נראה שמדובר בגבאי צדקה, אבל אפשר שמדובר בתלמיד חכם שסופו שמזכה את הרבים בדברי התורה ש"גנב". ולעצם הדרשה, מה רע בכך שאדם שונה פרק ששמע מחברו? יש שמציעים לקרוא את הדרשה לעיל בנימה חיובית: יפה ונאה "לגנוב" דברי תורה ולשנות פרק ששמעת מחבר. והפרס, התגמול הוא מינוי כפרנס לציבור, או כדרשן לציבור. אך לנו נראה שמדובר במי שמתהדר בדברי תורה ומייחסם לעצמו ואולי אף דורש אותם

מסכת חגיגה דף ה עמוד ב – מתגאה על הציבור ומטיל אימה

תנו רבנן: שלושה הקב"ה בוכה עליהן בכל יום: על שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק, ועל שאי אפשר לעסוק בתורה ועוסק, ועל פרנס המתגאה על הציבור.⁴⁰

מסכת סנהדרין דף צב עמוד א – מנהיג בנחת ואינו מתנשא

אמר רבי אלעזר: כל פרנס שמנהיג את הציבור בנחת - זוכה ומנהיגם לעולם הבא, שנאמר: "כִּי מִרְחֵמִים יְנַהֲגִים וְעַל מְבוּעֵי מַיִם יְנַהֲלִים" (ישעיהו מט ו).⁴¹

מסכת יומא דף כב עמוד ב - מתעשר

אמר רב נהילאי בר אידי אמר שמואל: כיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור - מתעשר. מעיקרא כתיב "ויפקדם בבזק" ולבסוף כתיב "ויפקדם בטלאים".⁴² - ודילמא מדידהו? - אם כן מאי רבותא דמילתא?⁴³

מסכת ערכין דף יז עמוד א – הדור והפרנס משפיעים זה על זה

"זה דור דורשיו מבקשי פניך יעקב סלה" (תהלים כז ו) - פליגי בה רבי יהודה נשיאה ורבנן, חד אמר: דור לפי פרנס, וחד אמר: פרנס לפי דורו. למאי הלכתא? אילימא למעליותא, דמר סבר: אי מעלי דרא מעלי פרנס, ומר סבר: אי מעלי פרנס מעלי דרא, הא איכא צדקיה דהוה מעלי ודריה לא הוה מעלי! והא יהויקים דלא הוה מעלי ודריה הוה מעלי! דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מאי דכתיב: "בראשית ממלכות יהויקים מלך יהודה" (ירמיהו כו א)⁴⁴ - ביקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובהו בשביל יהויקים, כיון שנסתכל בדורו נתיישבה דעתו; ביקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובהו מפני דורו של צדקיהו, כיון שנסתכל בצדקיהו נתיישבה דעתו! אלא לענין תוקפא וניחותא קאמרין.⁴⁵

ברבים. גם ההתגנבות מאחורי החבר, בלי שישב לפניו כמנהג התלמידים לפני רבם, מוסיפה טעם לא טוב. אמנם, ניתנה התורה "מורשה קהילת יעקב", אבל נקוט בידינו גם הכלל "כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם". כך או כך, "התשלום" על "גניבת" דברי תורה הוא עול העיסוק בצרכי ציבור. רצית להתהדר בנוצות של תלמיד חכם? לך ועסוק בצרכי הציבור, ותשלם אפילו מכיסך. ואגב אורחא, האם מכאן נוכל ללמוד על המנהג של כותבי 'חידושי תורה' למיניהם שמקפידים לציין "כל הזכויות שמורות, בדיני ישראל ובחוק הבינלאומי וכו' "? מחלקי המים על"פ, מקפידים לציין שכל הזכויות שמורות לחז"ל.

⁴⁰ ולפיכך אמרו בגמרא יומא כב ע"ב: "אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, שאם תזוח דעתו עליו - אומרין לו: חזור לאחורין". אבל נראה שכל זה מותנה בכך שיש ציבור זקוף קומה שמוכן להתעמת עם הפרנס ולהזכיר לו שאינו טלית שכולה תכלת, כל אימת שהוא מתגאה על הציבור ומשתרר עליו (עיתונות / תקשורת חופשית?). ראו בהקשר זה את המקור הבא בגמרא ראש השנה יז ע"א: "אֲשֶׁר נִתְּנוּ חֲתִימֵם בְּאֶרֶץ חַיִּים (חזקאל לב כד) - אמר רב חסדא: זה פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים. אמר רב יהודה אמר רב: כל פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים - אינו רואה בן תלמיד חכם, שנאמר: לִכֵּן יִרְאוּהוּ אַנְשִׁים לֹא יִרְאוּהוּ כָּל חֲכָמֵי לֵב (איוב לז כד)". אבל ממקור זה נראה שהטלת אימה (סמכותיות) לשם שמים או למטרה ראויה, מותרת. וגם כאן שוב הקשר עם למדנות וידע בתורה, הפעם בן תלמיד חכם כפרס ותגמול על פרנסות ראויה.

⁴¹ המודל הנגדי הוא כמובן פרנס אשר מנהיג את הציבור בנחת ובדרכי נעם ולהלן נראה גם את דברי משה עפ"י המדרש, כשהוא מבקש שהקב"ה ימנה את המנהיג הבא: "מנה עליהם פרנס שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו". אך לעתים, מותר לפרנס לכעוס ולהטיל מרות, אם זה במידה ובבקרה ולשם שמים כפי שכבר ראינו לעיל. ראו ברמב"ם הלכות דעות פרק ב הלכה ג: "וכן הכעס מדה רעה היא עד למאד וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר ... ואם רצה להטיל אימה על בניו ובני ביתו או על הציבור אם היה פרנס ורצה לכעוס עליהן כדי שיחזרו למוטב, יראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי לייסרם, ותהיה דעתו מיושבת בינו לבין עצמו כאדם שהוא מדמה כועס בשעת כעסו והוא אינו כועס". הפגנה זו של סמכותיות כשצריך, מביאה אותנו למדרש הבא, אך לפני כן נעיר שאמנם המונח "פרנס" חוזר כל הזמן בלשון יחיד, אבל להטלת מרות ואימה על הציבור עדיף מספר פרנסים נאמנים שהם בדעה אחת - מי גרע מפרנסי צדקה שנגבית בשניים ומתחלקת בשלושה (בבא בתרא ח ע"ב) וכנזכר בירושלמי לעיל "אין מעמידים פרנסים פחות משלושה".

⁴² שתחילה חשב שאול למנות את העם בשברי חרסים (רש"י שם) ובסוף מנה אותם בטלאים ששאלו נתן משלו. (ודוד חטא במניית העם, ראו דברינו מניית עם ישראל בפרשת במדבר).

⁴³ ואין לומר שכל אחד מהעם הביא טלה משלו, שאם כן, מה מחדש לנו המקרא כאן, מה הרבותא במה ששאלו עשה? אך לעניינינו, מה פשר דבר זה שמי שנעשה פרנס מתעשר? האם אין כאן טעם לפגם וחשד מהיכן בא עושר זה? ראו לעיל על ר' עקיבא שהיה פרנס אבל עושרו בא ממקורות אחרים לגמרי. וגם משה שהעשיר חז"ל מסבירים מעושרו בא מפסולת הלוחות השניים (נדרים לח ע"א). הפרשן היחידי שמצאנו שמתייחס לנושא זה הוא פירוש בן יהוידע (יוסף חיים בן אליהו, בגדד מאה 19, מצוטט בקצרה בעיונים של שטיינזלץ) שרואה בהצלחת נכסיו הפרטיים של הפרנס סימן טוב כמו מלך שמצליח במלכותו וידעו העם "כי ה' אתו", וגם טוב שאינו תלוי בגבירים למיניהם, אינו זקוק למשכורת מהקהל ויוכל להנהיג ביד רמה ולא להחניף לאיש ויכול בסוף ימיו לומר כמשה ושמואל: "לא חמור אחד מכם נשאתי". אולי דוגמת דמותו של רבי יהודה הנשיא שהיה בעל אחוזות ושילב תורה, גדולה והנהגה. וכבר ראינו לעיל שהטלת אימה על הקהל לשם שמים ותחת בקרה עצמית, היא מותרת ואולי אפילו רצויה.

⁴⁴ וכך גם בראש פרק כז שם וכך גם בירמיהו כח א ומט לך "בראשית ממלכת צדקיהו". הדרשן מחבר ארבעה "בראשית" אלה עם "בראשית" של תחילת התורה - בריאת העולם (אין עוד "בראשית" בכל המקרא), לומר לך שהקב"ה ביקש למחות את הכל ולהתחיל מההתחלה - "מבראשית".

⁴⁵ כך מסתיים פרק שלישי במסכת ערכין. ונראה ששני בעלי הדעה יוכלו להסכים ולומר: "הדור לפי הפרנס והפרנס לפי הדור" - הם משלימים זה את זה, הדור ראוי לפרנסים שהעמיד והפרנסים ראויים לציבור שהעמיד אותם. אבל השלמה זו איננה 'מעליתא'.

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר – העברת המקל ממשא ליהושע

ר' תנחומא דרש: "יפקוד ה' אלהי הרוחות". אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, אלהי הרוחות אתה. ומבין מה בלב כל אחד ואחד. ודעת כל הבריות גלויים לפניך שאין דעתן של בניך דומה זה לזה. מנה עליהם פרנס שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו.⁴⁶

אוצר מדרשים (אייזנשטיין) משה עמוד 365 – העברה מסודרת ומתוקנת

... וכשהגיע גזרה של משה וא"ל הקב"ה: "הן קרבו ימך למות קרא את יהושע", ויצו את יהושע, היה משה הצדיק דן מעצמו ואומר: שמא מפני שהגיעה שעת יהושע תלמידי אני מת, שהוא עתיד לפרנס את ישראל ולבוא בראשם, ובשביל זה היה עלי גזר דין שלא אכנס לארץ ולא לאכול מפירותיה? אבל מוטב שאחיה ויהיה יהושע פרנס ואני נכנס לארץ ישראל. מה עשה משה? מאחד שבט עד ששה באדר היה הולך שחרית וערבית ומשמש ליהושע כתלמיד לרב,⁴⁷ ... ואחר כך היה יוצא כרוז: משה עומד באהלו של יהושע ואומר כל המבקש להקביל פניו של יהושע יבא ויקביל, שנפל דבר ביהושע מאת ה' להיות פרנס על ישראל.⁴⁸

מסכת ברכות דף נה עמוד א – צריך רחמים

ואמר רב יהודה אמר רב: שלושה צריכים רחמים: מלך טוב, שֶׁנָּה טובה, וחלום טוב.⁴⁹

מחלקי המים

מים אחרונים: סוף דבר, אוסף הדעות וההתייחסויות של חז"ל לנושא הפרנס הוא רחב ומגוון למדי ולעתים גם סותר מינה וביה. בל נשכח שרוב האמירות לעיל, אם לא כולן, מקורן בעולמם של תלמידי החכמים שנחשפו, מי יותר ומי פחות, לעסקי ציבור ולדילמות של הנהגת הציבור. הסתגרות מלאה בבית המדרש והשארת הנושא בידי אחרים לא באה בחשבון, אך מנגד, גם יציאה ממגדל השן של תורה וחכמה אל חיי המעשה והעיסוק בצרכי הציבור, נראה מאיימת הן בהיבט האישי והן בהיבט החברתי – עולם התורה יחסר, ומי יתקע לנו שהציבור ירוויח? ומי אמר שתלמיד חכם מתאים בהכרח גם להיות פרנס טוב? ובתווך עומד מקומו של הציבור, הן לכתחילה ("נמלכים בציבור") והן בדיעבד ("אין לך אלא שופט שבימך"). "דור לפי פרנס" ו"פרנס לפי דור". אולי זו השורה התחתונה: אין מרשם ברור למילוי תפקיד הפרנס וכל ציבור וכל דור יחליטו מה טוב להם. לכתחילה, ישתדלו למנות אנשים ראויים ומוסכמים על רוב הציבור, אך בדיעבד, יקבלו עליהם את "השופט שבימיהם". והפרנסים מצדם, ישננו היטב את הדרשות שלעיל ויבינו את מחויבותם לציבור ושאינן תפקיד זה ירושה להם. ועל כל אלה, צריך לבקש רחמים ...

היינו לשבח ולטובה – יכול להיות דור צדיק ופרנס רשע וההפך – כדוגמאות שהגמרא מביאה מדורם של יהוים וצדיקים; ההשלמה היא לתקיפות (שתהא במידה) ולנוחות (שרצויה ככלל). ועדיין יש כאן שתי דעות חולקות, כפי שמפרש שטיינזלץ שם: "לדעה אחת: אם הפרנס תקיף – גם הדור תקיף, ואם הפרנס נוח לבריות בהתנהגותו – גם דורו כן, נוחים זה לזה. ולדעה השנייה: אם הדור תקיף גם הפרנס תקיף, ואם האנשים נוחים זה לזה – גם הפרנס נח לבריות". ומה אם הפרנס תקיף והדור נוח וההפך? לכן נראה לנו כאמור שאין מחלוקת גדולה בין שתי השיטות. הדור ראוי למנהיגו והמנהיגים ראויים לדור.

⁴⁶ דרשה מאוחרת זו משלבת את מדרש ספרי במדבר קלח בו משה ספק דורש ספק מבקש: "יפקוד ה' איש על העדה הודיעני נא אם אתה ממנה עליהם פרנסים אם לאו" – ראו דברינו **יפקוד ה' איש על העדה** בפרשת פנחס; עם מדרש במדבר רבה יח יא: "אתה יודע רוח של כל אחד ואחד" – ראו בדברינו **אלוהי הרוחות** שם. ואפשר שברקע עומדת גם הדרשה בגמרא ברכות נה ע"ב לעיל על הצורך להימלך בציבור (המשולש: הקב"ה-משה-הציבור). בשל שילוב זה, בחרנו במדרש לעיל כמייצג את תכונת הפדגוג של הפרנס והאם תפקידו לדאוג למיני הפרנס הבא. משה סבור שהקב"ה עונה לו שהפרנס הבא אחריו הוא יהושע. ולפי שפתחנו במשה, נסיים בהעברת תפקיד הפרנס ממשא ליהושע.

⁴⁷ ראו סדר עולם רבה (ליינר) פרק י: "ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש דבר משה אל בני ישראל וגו' ... מאחד שבט ועד ששה באדר, שלושים וששה יום, פירש משה רבינו את כל התורה כולה". ובמדרש כאן שבאותה תקופה היה משה משמש את יהושע כתלמיד לפני רבו! וכל זה במטרה שבמעשה זה יזכה משה בכל זאת להיכנס לארץ ולאכול מפירותיה.

⁴⁸ מדרש זה מציג תמונה נאה ורגועה של העברת תפקיד הפרנס היוצא לפרנס הנכנס, כולל תקופת חפיפה של ארבעים יום – לאורך כל ספר דברים. ראו אמנם תמונה שונה לחלוטין בדברינו **עזה כמוות אהבה קשה כשאל קנאה** בפרשת וילך, אך הפעם נבקש לסיים בדרכי נעם. ובדרך זו נבקש גם להדגיש את שבחו של יהושע. ראו מדרש ספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שלד: "הוא והושע בן נון, למה אני צריך? והלא כבר נאמר: ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג טז)! מה תלמוד לומר: הוא והושע בן נון, להודיע צדקו של יהושע. שומע אני שֶׁצָפַת דעתו עליו משנתמנה ברשות? תלמוד לומר: הוא והושע בן נון, הושע בצדקו אף על פי שנתמנה פרנס על ישראל הוא הושע בצדקו". ובאשר לביטוי צֶפַת דעתו עליו, ראו דברינו **טפת עלי רוחי** במדור על רגל אחת.

⁴⁹ ראו באוצר מדרשים (אייזנשטיין) חופת אליהו שבהוספת קוצו של יו"ד שִׁינָה מְשִׁנָה לְשִׁינָה: "ג' דברים צריך אדם לבקש עליהם רחמים על פרנס טוב ועל שינה טובה ועל חלום טוב (ברכות נה)", אבל החליף גם מלך בפרנס ובכך חיזק את הצעתנו לעיל שבמינוי של פרנס (וכל בעל משרה ציבורית שנבחר כראוי) יש מעין תפקיד של מלך, וגם סייע לנו לסיים במוטיב שאחרי ככלות הכול, פרנס כמו כל אחד ואחת מאיתנו זקוק לרחמים ולסייעתא דשמיא להצלחת תפקידו. ובהזדמנות זו גם לשנה טובה ולשינה טובה כל השנה.